

## 2013 november Tanulmány

# Vásárhelyi Mária: „Fogalmam sincs! Nem vagyok idevalósi...”- kutatás a fiatalok történelmi kultúrájáról

*Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportja 2009-ben és 2010-ben kutatásokat végzett a 18–30 éves korosztályt – nem, életkor, lakóhely és iskolai végzettség mentén – reprezentáló mintán, illetve a Sziget Fesztivál érintett korosztályhoz tartozó látogatói körében standardizált kérdőíves, személyes interjúk felhasználásával.*

Néhány héttel ezelőtt az egyik kereskedelmi televízió riporterének kérdésére válaszolta ezt Budapest egyik főterén egy fiatalember, amikor arról kérdezték, tudja-e, miről nevezetes az adott nap, október 6. a magyar történelemben. Ez a válasz kifejező sommázata a mai huszonévesek történelemhez való viszonyának, történelemmel kapcsolatos ismereteinek. Nem kell azonban másfél évszázaddal korábban történt eseményekhez visszanyúlnunk ahhoz, hogy szembesüljünk azzal az ismerethiánnyal és közönnyel, amely a magyar történelem jeles vagy szomorú eseményeit övezi a fiatalok többségének körében.

A mai huszonévesek az első olyan generáció a magyar történelemben, amely egy független és szabad ország oktatási rendszerében kezdte meg és fejezte be iskolai tanulmányait. A harminc alatti korosztály tagjai szabadon választhattak iskolát, idegen nyelvet, nem voltak kisdobosok, úttörők és KISZ-tagok, iskolás éveik alatt sem nekik, sem tanáraiknak nem kellett ideológiai elvárásoknak megfelelniük. Az elmúlt években a fiatal generációk tagjainak körében végzett kutatások talán legfontosabb tanulsága mégis az, hogy a gyökeresen megváltozott társadalmi körülmények kevés nyomot hagynak a rendszerváltás gyermekeinek gondolkodásán. A mai huszonévesek értékrendje, ismeretei és a történelemről formált véleménye kísértetiesen emlékeztet a diktatúrában szocializálódott szülei és nagyszülei értékrendjére, gondolkodására, a diktatúrában és a demokráciában felnőtt generációk történelmi tudata kísértetiesen hasonló struktúrákkal írható le. A szülők generációjához hasonlóan a krónikus ismerethiány, az önértékelési problémák, a történelmi sérelmek folyamatos napirenden tartása, a tényekkel dacoló mítoszok, legendák és hazugságok rendületlen népszerűsége, a kudarcokért és bűnökért viselt felelősség másokra hátrítása és a történelemmel való szembenézésre való képtelenség jellemzi a mai fiatalok történelemhez való viszonyát. A magyar huszonévesek alaposan rácsáfolnak Winston Churchill örökbecsű mondására, mely szerint „aki fiatal korában nem radikális, annak nincs szíve, aki idős korában nem konzervatív, annak nincs esze”. Hogy a mai fiataloknak nincs szívük, vagy túlságosan korán megjött az eszük, azt nehéz volna eldönteni, az azonban tény, hogy a huszonévesek értékrendje egyáltalán nem viseli magán egy demokráciában szocializálódott fiatal generáció hagyományos jellemzőit. A magyar huszonévesek számára a legfontosabb értékek a tekintélytisztelt, a nemzeti és a

zöldgondolat háromszögében foglalnak helyet. A szociáldemokrácia ideológiájánál lényegesen közelebb érzik magukhoz a kereszténységet, a jobboldali irányzatok népszerűbbek körükben, mint a baloldali értékrend, bár az elmúlt három évben, a jobboldal hatalomra kerülése óta elindult a konzervatív, jobboldali többség apadása, a fiatalok középre vándorlása, akik egyébként nem bíznak a demokráciában, elszánt antikapitalisták, és következetesen hisznek a mindenható állam erejében.

A huszonévesek csaknem harmadát – saját bevallása szerint – egyáltalán nem, 38 százalékát pedig csak nagyon mérsékelten érdekli a történelem. Alig több, mint negyedük mondta azt magáról, hogy érdeklődik a történelem iránt, és mindössze 6 százalék azok aránya, akiket igazán érdekelnek az ezzel összefüggő kérdések. A magyar nép története iránt érdeklődők körében többségben vannak a konzervatív gondolkodású, önmagukat nemzeti elkötelezettségűnek vallók, akik kifejezetten vonzódnak a nacionalista ideológiához. Pártpreferenciáikat tekintve a Jobbik támogatói azok, akiket az átlagnál inkább foglalkoztatnak a történelemmel összefüggő kérdések. A történelemnél is kevésbé izgatják a huszonéveseket a politikával összefüggő kérdések. A vizsgált populáció minden második tagja egyértelműen leszögezte, hogy egyáltalán nem érdekli a politika, és a fiatal generáció tagjai közül csupán minden ötödik érdeklődik a politika iránt.

Annak ellenére, hogy a vizsgált korosztály iskolázottsági szintje messze meghaladja a megelőző generációk képzettségi színvonalát, és tanulmányait csupán néhány éve, egy elvileg legalábbis sokkal korszerűbb oktatási rendszerben fejezte be, történelmi ismeretei éppen olyan hézagosak és töredezettek, mint szüleié, nagyszüleié. A XX. századi magyar történelem legfontosabb korszakjelzői közül az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának évét alig több, mint minden ötödik, a Horthy-korszak kezdetét és végét pedig csupán minden nyolcadik fiatal tudta megjelölni. Hogy mettől meddig tartott a második világháború, arra minden második huszonéves emlékezett jól, és alig voltak többen azok, akik a saját életüket meghatározó rendszerváltással összefüggő történelmi tényekkel tisztában vannak.

### **Trianon, a Horthy-korszak és a holokauszt**

A XX. századi magyar történelmi traumákkal összefüggő alapvető tényeket a fiatalok többsége egyáltalán nem ismeri. Miközben Trianon problémája élénken foglalkoztatja őket, és az ezzel összefüggő kérdések többségéről határozott véleményük is van, az eseményhez kapcsolódó tényekről a többségnek fogalma sincs. Azt, hogy melyik évben kötött a békeszerződés, a megkérdezettek kevesebb mint fele tudta megmondani, azt pedig, hogy területének mekkora részét veszítette el az ország a békediktátum eredményeképpen, csupán minden harmadik fiatal tudta megközelítő pontossággal megbecsülni. Ennél is kevesebben vannak, akik a lakosság lélekszámának csökkenését jelző arányszám nagyságrendjével tisztában vannak, mindössze minden nyolcadik megkérdezett válasza közelítette a valós nagyságrendet. A kérdésekre válaszolók többsége a veszteségekkel kapcsolatos arányszámokat rendre felül-, az elcsatolt területeken élő nem magyar anyanyelvű lakosság arányát pedig szisztematikusan alulbecsüli. Azt, hogy Magyarország számára ennyire kedvezőtlen békeszerződéssel zárult le az első világháború, a fiatalok közül – szüleikhez hasonlóan – a legtöbben az ország háborús szerepvállalásával és a győztes hatalmak bosszújával magyarázzák, és sokkal többen adnak hitelt a legkülönbözőbb összeesküvés-elméleteknek, mint a józan mérlegelésnek.

Paradox módon *Trianonnal összefüggésben a jelen sokkal inkább megosztja a fiatalokat, mint a múlt*; a jobboldalon sokkal fontosabb kohéziós erő a jelenről, mint a múltból való hasonló gondolkodás. A törésvonalakat pedig egyértelműen ideológiai és pártpreferenciák jelölik ki. A huszonévesek több mint fele, 53 százaléka úgy gondolja, hogy Magyarország soha nem törődhet bele a trianoni békeszerződés következményeibe, és az ekképpen vélekedők *közül minden harmadik szerint semmilyen eszköztől nem riadhatunk vissza annak érdekében, hogy visszaszerezzük az 1920-ban elveszített területeket*. Kevesebben vannak – a fiatal felnőttek 43 százaléka –, akik szerint bele kell törödnünk a kialakult helyzetbe. A fiatalok több mint ötöde – 22 százaléka – nem lát más lehetőséget a probléma valódi megoldására, mint az elcsatolt területek visszaszerzését. Harmaduk valamiképpen az Európai Unióval összefüggésben keresi a megoldást; részben az Unió további bővítésében, részben az Unión belüli minden tagállamra kötelező kisebbségvédelmi törvény megalkotásában és elfogadásában. A huszonévesek 16 százaléka szerint a magyarok területének teljes autonómiája orvosolná a problémát, negyedük viszont úgy véli, hogy Trianon ma már nem valóságos probléma, mert az Európai Unió bővítésével megoldódott a kérdés. Akik így gondolkodnak, azok többsége szerint a Trianon-probléma napirenden tartása csak a magyar nacionalisták érdeke. Az eddig elmondottakhoz képest elenyésző – négy százalék – azok aránya, akik szerint az jelentene megoldást a kérdésre, ha a határon túl élő magyarok beolvadnának a környező országokban élő többségi lakosságba. Amint a korábbiakban már szó volt róla, a Trianonnal kapcsolatos vélemények a fiatalok körében is erőteljes politikai-ideológiai meghatározottságot mutatnak. Az elcsatolt területek bármi áron való visszaszerzését elsősorban a keresztény-nemzeti-radikális ideológiák iránt elkötelezett, a baloldallal és a liberálisokkal szemben szélsőségesen indulatos, a KDNP-vel és a Jobbikkal rokonszenvező huszonévesek támogatják. A politikai ideológiai preferenciákon túl a történelem és saját családjuk története iránti fokozott érdeklődés, ám az átlagosnál semmivel nem magasabb történelmi ismeretszint, illetve a saját korosztályukat általában jellemző ismerethiány jellemzi azokat, akik a trianoni határok erőszakos megváltoztatásától sem riadnának vissza a 90 évvel korábban történt igazságtalanság orvoslása érdekében. A békés eszközökkel végrehajtandó revízió ideáját a nemzeti-nacionalista eszmék iránt elkötelezett, ám a radikalizmussal nem rokonszenvező fiatalok támogatják, ebben a körben éppen úgy megtalálhatóak a baloldallal, mint a jobboldallal rokonszenvezők, egyedül a liberális-kozmodopolita értékek iránt elkötelezettek körében alacsonyabb ennek az elképzelésnek a támogatottsága. Az eddig elmondottakból már értelemszerűen következik, hogy a kialakult helyzetbe való beletörődést elsősorban a nagyvárosokban élő, önmagukat a liberalizmus és a nyugatias értékek iránt elkötelezett fiatalok választják.

A történelmi műveltség elvárható minimumához képest keveset, a sikeres kultuszépítéshez mégis túl sokat tudnak vagy sejtene a mai fiatalok Horthy Miklósról és koráról. Többségük nem gondolja azt, hogy a Horthy-korszak idején demokrácia volt Magyarországon, és azt sem, hogy ez az időszak a magyar történelem aranykora lett volna. Azok közül, akik egyáltalán gondolkodnak ilyesmiről, van véleményük az érintett korszakról, a többség tudja, hogy saját családjában is rossz körülmények között élt ezekben az évtizedekben. Ha egzakt ismereteik nincsenek is, de érzékelik a Horthy-rendszer felelősségét Magyarország háborús szerepvállalásában és sok százezer magyar zsidó meggyilkolásában. Az erről egyáltalán gondolkodó fiatalok kétharmada tisztában van azzal, hogy Horthy Miklós is felelős mindazért, ami a második világháború idején történt Magyarországon. Szüleik és nagyszüleik generációinak tagjainál sokkal kevesebben hiszik el közülük, hogy a zsidók deportálását kizárólag a németek intézték, miközben a felelősséget a holokausztért – a megelőző generációk tagjaihoz hasonlóan – ők is a németekre hárítják. Azok közül azonban, akiket egyáltalán foglalkoztatnak a Horthy megítélésével kapcsolatos kérdések, a többség tudja, hogy Horthy nem menthető fel az emiatt viselt felelősség alól. A magyar történelem tragédiáiról szóló

őszinte közbeszéd hiánya, az, hogy elmaradt a szembenézés saját történelmi felelősségünkkel, alapvetően meghatározza a fiatalok XX. századról kialakult vélekedéseit is. Úgy tűnik, hogy a többséghez hasonlóan a fiatal generáció tagjai sem magyar, hanem inkább zsidó tragédiának tekintik hatszázezer magyar zsidó elpusztítását, és az ezért viselt felelősség oroszánrészét a németekre hárítják. Más a helyzet azonban a Don-kanyarban elpusztult magyar katonák esetében. Akik egyáltalán tudnak valamit erről a tragédiáról, azok többsége azzal is tisztában van, hogy a több mint kétszázezer magyar katona haláláért a felelősség elsősorban a magyar kormányt és hadvezetést terheli.

## 1956 és Kádár

1956 ügye és a hősök emlékezete a rendszerváltással együtt szabadult fel, vált fontossá, és a rendszerváltást körülölelő véleményklíma folyamatos romlásával, a történelmi események körül folyó aktuálpolitikai csatározásokkal párhuzamosan porladt el. A politikai elit előbb kisajátította, majd a szemétdombra dobta '56 emlékét, amely valójában soha nem integrálódott a társadalmi emlékezetbe. A hatalmi elit 35 évig tiltotta, rövid ideig támogatta, ma pedig kényszeredetten túri, hogy jeles napokon szórványosan még fel-felbukkan a forradalom emléke.

A mai huszonévesek szülei a szocializmus legsikeresebb korszakának gyermekei. Az idősebb generációk tagjai többségének emlékezetében a Kádár-kor egyet jelent a biztonsággal és a gyarapodással, a korszak névadójáról pedig nem a forradalmat eláruló, véreskezű diktátor, hanem a megszálló hatalmak háta mögött a néppel összekacsintó vezető jut eszébe. És amint kutatási tapasztalataink igazolják, ezt a képet örökölik át sikeresen az őket követő generációk tagjaira is.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy *az 1956-os forradalom a mai huszonévesek számára érzelmileg nem sokat jelent.* Elvértve vannak közöttük, akik a magyar történelem fényes napjai között tartják számon 1956. október 23-át. Nemcsak a honfoglalást, Mátyás király uralkodását vagy az 1948-as forradalmat, hanem a kiegyezést és a Kádár-korszakot is sokkal többen említették a történelem dicsőséges napjai között, mint 1956-ot. Nem övezi nagyobb nimbusz a forradalom vezetőjének, Nagy Imrének a nevét sem a mai huszonévesek körében. Alig három százalékuk említette történelmünk azon személyiségei között, akikre büszkék lehetünk, éppen annyian sorolták a történelmi nagyjaink közé, mint Kádár Jánost vagy Horthy Miklóst. Bár a fiatalok többsége Nagy Imrét némileg kedvezőbben ítéli meg, mint Kádárt, összességében alig több, mint ötödük formál egyértelműen pozitív képet róla, minden harmadik huszonéves viszont ambivalens vagy kifejezetten negatív véleményének adott hangot, amikor arra kértük, hogy értékelje a mártír miniszterelnök történelmi szerepét. Vannak a történelemnek olyan eseményei – a honfoglalás, az 1848-as forradalom és szereplői: I. István, Kossuth, Széchenyi –, amelyek/akik a fiatalok többségét büszkeséggel töltik el, az '56-os forradalom és annak vezetője azonban nem tartozik ezek sorába. A huszonévesek körében érdektelenség és közöny övezi a forradalom emlékét.

A rendszerváltás 1956 emlékéhez kötődő, szimbolikus eseménye a szülők és nagyszülők generációjának meghatározó élménye, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése azok többségének, akik a rendszerváltás éveiben születtek, ugyancsak nem sokat jelent; időpontját négy fiatal közül csupán egy tudja megmondani, és feltételezhetően egyre többen lesznek közöttük, akiknek – a Fidesz-kormány nyilvánvaló céljával összhangban – október 23-ról nem 1956, hanem 2006 ősze jut majd eszükbe.

Hogy fogalmilag mi fejezi ki leginkább azt, ami 1956 októberében Magyarországon történt, arról többféle elképzelés él a fiatalok körében. Többségük – 56 százalékuk – forradalomként, minden ötödik fiatal szabadságharcként, minden tizedik népfelkelésként, 11 százalékuk pedig ellenforradalomként tartja számon a történeteket. Ezek az arányok kísértetiesen egybeesnek a szülők és nagyszülők generációjában tapasztaltakkal, akik körében csaknem pontosan ugyanennyien azonosították ezekkel a fogalmakkal az 1956-os eseményeket, ami megerősíti azt a korábbi tapasztalatunkat, hogy a fiatalok többsége nem sokat gondolkodik történelmünkön, sokkal szívesebben veszi át a szülőktől és nagyszülőktől készen kapott véleményeket. Hogy a forradalom célja a rendszerváltás vagy csupán a szocializmus megreformálása volt-e, arról is erősen megoszlanak a vélemények. Abban viszonylag széles körű egyetértés uralkodik a mai huszonévesek körében, hogy a forradalom legfontosabb célja az ország függetlenségének kivívása, a szovjet megszálló csapatok kiűzése volt, a további célokról vallott elképzelések azonban – az idősebb generációkhoz hasonlóan – már jelentősen különböznek a legifjabbak körében is. A lehetséges célok elfogadása és elutasítása alapján kirajzolódó összkép szerint a fiatalok negyede úgy gondolja, hogy a kialakult társadalmi-gazdasági viszonyok megváltoztatásáért, egy független, polgári demokratikus köztársaság megteremtéséért vonultak utcára az emberek, ám csaknem ugyanennyien vannak azok is, akik szerint nem rendszerváltás, hanem a létező szocializmus megreformálása, egy jobb és igazságosabb szocialista rendszer megteremtésének ideája vezérelte a forradalom résztvevőit. Minden tizedik fiatal szerint pedig a Horthy-rendszer társadalmi-gazdasági rendjének restaurálásáért küzdöttek a forradalom hívei 1956-ban.

*A forradalom bukásáért elsősorban a Magyarországot cserbenhagyó nyugati országokat teszi felelőssé a fiatalok. Úgy vélik, hogy a második világháborút lezáró, Európa kettéosztását szentesítő békeszerződés és a nyugat-európai országok árulása okolható azért, hogy 1956-ban elbukott a forradalom. Kevesebben vannak – a megkérdezettek 54 százaléka –, akik a bukást Kádár János személyével kötik össze, és csupán minden tizedik fiatal gondolja úgy, hogy azért kellett elbuknia a forradalomnak, mert a forradalmárok túl messzire mentek el követeléseikkel.*

A közvéleményben leginkább neuralgikusnak nevezhető pont 1956-tal összefüggésben Kádár János szerepvállalásának megítélése. Bár a mai fiatalok szüleiknél talán valamivel kevésbé elnézőek akkor, amikor véleményt mondanak Kádár '56-os szerepéről, *három fiatal közül kettő alapvetően felmenti* a forradalom eltiprásában és az ország függetlenségének feladásában viselt felelőssége alól. Alig több, mint a fiatalok negyede gondolja egyértelműen úgy, hogy Kádár János a hatalom megszerzése érdekében elárulta a forradalmat, a többiek – más-más érvekkel – felmentik az árulás vádjá alól. Huszonhárom százalékuk szerint Kádár egyszerűen felismerte a politikai realitásokat, azt, hogy nincs esély a forradalom győzelmére, és a nagyobb vérontás elkerülése érdekében hívta be a szovjet csapatokat. Alig vannak kevesebben, akik szerint a reakciós erők felülkerekedésének megelőzése vagy a forradalom elért vívmányainak megőrzése érdekében kért segítséget az idegen megszállóktól.

Nemcsak az ország függetlenségének és a demokratikus jogállam ideájának feladásáért, hanem a megtorlásokért viselt felelősség alól is felmenti a fiatalok többsége Kádárt: 57 százalékuk szerint arról, hogy hogyan számoljanak le a forradalom résztvevőivel, milyen körre, mekkora súlyú büntetéseket szabjanak ki, alapvetően a szovjetek döntöttek, és Kádár csupán a végrehajtó szerepét játszotta mindebben. Nemcsak a felelősséget hárítja kizárólag a Szovjetunióra, hanem Kádár János szerepét kifejezetten pozitívnak ítéli ebben a kérdésben a fiatalok közel ötöde. Ők úgy gondolják, hogy a megtorlás végrehajtását a megszálló hatalom kényszerítette az ország vezetőjére, aki azonban mindent megtett annak érdekében, hogy mérsékelje ennek mértékét. Mindössze 13 százalék azok aránya, akik elsősorban Kádár Jánost tartják felelősnek a forradalom leverését követő véres leszámolásért.

Kádár János 1956-os szerepvállalásának megítélésével a közös történelmi emlékezet egyben ítélet mond a forradalomról és Nagy Imréről is. És ebben a csatában egyértelműen az utóbbiak a vesztesek. *Az utókor – beleértve a legifjabb generációt is – megbocsátotta Kádárnak a forradalom elárulását, a véres megtorlást, Nagy Imréék kivégzését.* A huszonévesek csaknem kétharmada – szüleihez hasonlóan – úgy véli, hogy Kádár későbbi politikai tevékenységével jóvátette azt, amit '56-ban elkövetett, és vannak közöttük olyanok is szép számmal, akik szerint nem is követett el olyasmit a forradalom idején és azt követően, amiért bűnösnek lehetne nevezni. Kádár János felmentése pedig egyet jelent a forradalom emlékének elárulásával.

## A Kádár-korszak

A fiatal korosztály összességében kritikusabban ítéli meg a Kádár-rendszert, mint a szülők és nagyszülők generációi.

A vizsgálat során három olyan, a fiatal generáció gondolkodásában tetten érhető véleménymodell körvonalai rajzolódnak ki, amelyekkel alapvetően leírható a 30 alattiak Kádár-rendszerhez való viszonya. A modelleket *kádáristának, anti-kádáristának és ambivalensnek* nevezhetjük.

A legszélesebb körben elterjedt véleménystruktúrát a rendszer csaknem kritikátlan elfogadása jellemzi, *a fiatalok 43 százaléka – a szülők többségéhez hasonlóan – afféle történelmi aranykorként említi a Kádár-korszakot.* Akik így gondolkodnak, azok maradéktalanul egyetértenek azzal, hogy a Kádár-rendszer idején az emberek biztonságban érezték magukat, és sokkal jobb volt a közérzetük, sokkal többet törődtek egymással, mint manapság, és a szegényeknek sokkal nagyobb esélyük volt a felemelkedésre, lényegesen nagyobb volt a tisztességes munka becsülete, mint manapság, és mindemellett olyan gazdasági fellendülés volt az országban, amilyenre sem azelőtt, sem azóta nem volt példa Magyarország történetében. A Kádár-rendszerrel kapcsolatos közkeletű kritikákkal szemben pedig meglehetősen elutasítóak. Nem fogadják el azt az állítást, amely szerint a Kádár-rendszer diktatúra volt, amelyben üldözték a másként gondolkodókat, és elutasítják azt is, hogy azokban az időkben az emberek előrejutását nem a teljesítményük, hanem ideológiai szempontok határozták meg. Többségük nem ért egyet azzal, hogy a Kádár-rendszer gazdasági összeomlásba vitte az országot, mint ahogy azzal sem, hogy egy idegen ország érdekeinek szolgáltatták ki. Ugyanakkor egyöntetűen elutasítják azokat a véleményeket, amelyek szerint azokban az időkben üldözték azokat, akiknek fontos volt a magyarságuk, és a kádárizmus célja az volt, hogy kiölje az emberekből a magyarságtudatot.

Kevesebben vannak a 18–30 éves korosztály tagjai körében azok, akik *gyökeresen szembehelyezkednek a Kádár-rendszerrel.* A vizsgált populáció 30 százaléka gondolkodik úgy a korszakról, hogy az diktatúra volt, amely gazdasági összeomlásba vezette az országot, amelyben a valódi teljesítmények helyett ideológiai szempontok határozták meg az egyének előrejutását, amely egy idegen hatalom érdekeinek szolgáltatta ki az országot, és ki akarta ölni az emberekből a magyarságtudatot és a nemzeti érzést. Akik így vélekednek a Kádár-rendszerrel, azok kétségbe vonják, hogy a Kádár-rendszer emberséges lett volna, és azt is, hogy az emberek egymáshoz való viszonyát a szolidaritás jellemezte. Meglehetősen ambivalensek annak megítélésében is, hogy annak idején nagyobb becsülete lett volna a munkának, vagy a szegényeknek a mainál több esélyük a felemelkedésre.

Az előzőekben leírt két – pro-, illetve antikádárista – polarizált véleménymodell mellett létezik egy *ambivalens* értékelése is a rendszernek. Ez az árnyaltabb, a rendszer pozitívumait és negatívumait is mérlegelő értékelés – a szülők generációjához hasonlóan – a legkevésbé jellemző a vizsgált korosztály véleményalkotására; a 18 és 30 közötti korosztály 18 százaléka tartozik azok közé, akik így értékelik a rendszert. Az ekképpen vélekedők sem aranykorak, sem a létező világok legrosszabbikának nem tartják a kádárizmus éveit, valamiféle középutat keresve, fenntartásokkal fogadják el a rendszerrel kapcsolatos pozitív állításokat éppen úgy, mint az egyértelműen negatív vélekedéseket.

## **Rendszer-, avagy gengszterváltás**

A magyarországi rendszerváltást övező politikai klíma az elmúlt években rendkívül negatívvá vált. A felnőtt lakosság többsége nem csupán kritikusan, hanem alapvetően elutasítón viszonyul mindahhoz, amit rendszerváltásnak nevezünk, és a társadalom nem elhanyagolható része azt is megkérdőjelezi, hogy egyáltalán történtek-e az országban olyan jelentős változások, amelyekre összefoglalóan ráillik ez a fogalom. Ma már a lakosság többsége úgy véli, hogy a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején valójában vagy nem történtek olyan gyökeres társadalmi-gazdasági változások, amelyek indokolnák a rendszerváltás fogalmának használatát, vagy ha történtek, akkor ezek rossz irányba tolták az ország szekerét. A fiatalok rendszerváltással kapcsolatos véleménye alig-alig különbözik a szülők és nagyszülők generációjának vélekedésétől, jöllehet a vizsgált populáció tagjai már sokkal inkább a rendszerváltás gyermekeinek, semmint nyerteseinek vagy veszteseinek tekinthetők. Ők már belenőttek vagy beleszülettek az új rendszerbe, nincsenek értékelhető közvetlen tapasztalataik a Kádár-rendszerrel, és a változásokkal kapcsolatos csalódásokat sem élték meg közvetlenül. Napjaink valóságának érzékelésén túl csak szüleik és nagyszüleik generációjának elbeszélései, esetleges iskolai tanulmányaik, olvasmány- és filmélményeik, valamint a politikai propaganda alakíthatja a rendszerváltással összefüggő elképzeléseiket. Többségük egyértelműen negatív attitűddel közelít mindahhoz, amit számára a rendszerváltás fogalma jelent.

A kutatás során két irányból próbáltuk körüljárni a fiatal nemzedék rendszerváltáshoz való viszonyát. Egyrészt arról szerettünk volna képet alkotni, hogy léteznek-e e generáció tagjainak gondolkodásában viszonylag koherens elképzelések a számukra elfogadható társadalmi-gazdasági modellekről, másrészt konkrétan a rendszerváltásról, illetve a napjainkban mind népszerűbbé váló új rendszerváltás gondolatáról, annak szükségességéről és mibenlétéről is megkérdeztük a véleményüket.

A fiatalok csaknem fele bizonytalan annak megítélésében, hogy valóban a kapitalizmus és a piacgazdaság jelenti-e a megoldást Magyarország problémáira, és csaknem ugyanannyian vannak, akik egyértelműen elutasítják a tőkés piacgazdaság mint kívánatos berendezkedés ideáját, mint amennyien elfogadják azt. Amikor az érintett generáció tagjai véleményt nyilvánítanak arról, hogy milyen társadalmi-gazdasági rendszer körülményei között szeretnének élni, milyen berendezkedést tartanának ideálisnak, kívánatosnak az ország számára, akkor saját hétköznapi tapasztalataikból indulnak ki. Ennek megfelelően a kérdésekre adott válaszok nem általában a kapitalizmust és a piacgazdaságot, mint elméleti konstrukciót, és nem is ennek a fejlett tőkés országokban mára kialakult jóléti modelljét, hanem az elmúlt húsz évben nálunk megvalósult korai, az eredeti tőkefelhalmozással rokonítható típusát minősítik.

Abban, hogy a harmincas években egyszer már komoly karriert befutó „*harmadik utas*” speciális, kizárólag Magyarországra érvényes társadalmi gazdasági fejlődési modell gondolata ismét meglehetősen széles körben hódít – a megkérdozett generáció tagjainak alig 15 százaléka utasítja el egyértelműen ezt az elképzelést –, nyilván a kapitalizmus rendszerszemléletű elutasításánál nagyobb szerepet játszanak azok a súlyos társadalmi problémák, amelyek nálunk, itt és most, kísérik a polgári demokrácia és a piacgazdaság kiépülését. A folyamatosan növekvő társadalmi különbségek, a leszakadók hatalmas tömege, a létbizonytalanság és perspektívátlanosság, az állami tulajdon lebontásának súlyos anomáliái, a piacot szabályozó mechanizmusok hiányosságai és a demokratikus intézményrendszer működési zavarai éppen úgy szerepet játszanak a „harmadik utas” modell egyre népszerűbbé válásában, mint a populista, demagóg politika térhódítása. A vélemények alakulásának tendenciáiból az is jól látható, hogy a kapitalizmussal szembeni elutasításban meghatározó szerepet játszik a privatizáció- és magántulajdon-ellenesség, valamint a gondoskodó állam illúziója. A huszonevesek kétharmada az erős és nagy államban, a magántulajdonnal szemben a közösségi – alapvetően állami – tulajdonformákban látja a társadalmi igazságosságot, a rend és a hatékony működés érvényesülésének garanciáit. Meglepő, hogy a rendszerváltást követően felnöttek generáció tagjai jótányit sem elfogadóbbak a kapitalizmussal szemben, mint a Kádár-rendszer idején szocializálódott generációk tagjai.

A kapitalizmussal, a magántulajdonnal és a piacgazdasággal való szembefordulás – úgy tűnik – alapvetően a rendszerváltással kapcsolatos csalódásokból táplálkozik. A teljes felnőtt társadalom tagjaihoz hasonlóan a fiatalok többsége is alapvető elégedetlenséggel tekint mindarra, amit a köznyelv a rendszerváltás fogalma alatt ért. A korábbi gazdasági és politikai elit – a „kommunisták” – hatalomátmentése, a számonkérés és felelősségre vonás elmaradása, az ország kiárusítása és idegen hatalmak kezére történő „átjátszása”, a reprivatizáció elmaradása – ezek a rendszerváltás megvalósulásával kapcsolatos legfontosabb „vádponatok” a fiatal generáció körében is.

A 18 és 30 közötti fiatalok fele – 49 százaléka – *határozottan és egyértelműen szembehelyezkedik mindazokkal a változásokkal* és ezek következményeivel, amelyek a nyolcvanas évek vége óta Magyarországon történtek. A fiatalok körében legszélesebb körben elfogadott – általunk „populista antikommunistának” nevezett – véleménymodellhez sorolható attitűdjei arra utalnak, hogy esetükben sokkal inkább beszélhetünk az elmúlt húsz év történéseinek érzelmi alapú, differenciálatlan elutasításáról, semmint racionálisan végiggondolt álláspontról. Az előbb leírtak azt jelentik, hogy a fiatal generáció minden második tagja lényegében fenntartások nélkül azonosul a Fidesz által generált rendszerkritikával, amely szerint minden, ami az elmúlt húsz évben történt, haszontalan és elvetendő, a mára kialakult társadalmi valóság pedig a létező világok legrosszabbika. Az ekképpen vélekedők szerint Magyarországon nem történt rendszerváltás, mert ma is ugyanazoknak a kezében van a hatalom, akik korábban birtokolták, mert nem vonták felelősségre az előző rendszer vezetőit mindazért, amit elkövettek, mert a kommunistákat nem zárták ki egyszer s mindenkorra a hatalomból, mert nem került sor jóvátételre és reprivatizációra. Számukra az, ami történt Magyarországon a nyolcvanas évek vége óta, nem jelent egyebet, mint a kommunisták hatalomátmentését, az ország kiárusítását és kiszolgáltatását idegen érdekeknek. Mindezek fényében nem meglepő, hogy új rendszerváltást követelnek, amelynek eredményeképpen „a magyar nép végre kezébe veheti saját sorsát”, „minden magyar kézbe kerül, ami a magyaroké”, visszaállamosítják a legfontosabb gyárakat és vállalatokat. S hogy milyen is lenne az új világ, amely az áhított új rendszerváltás eredményeként megvalósul? Olyan, amelyben Magyarország a maga saját útját járva nem követné sem a nyugati, sem más országok *példáját*, amely nem lenne sem kapitalizmus, sem szocializmus, hanem valamiféle sajátos harmadik utas magyar fejlődés. Ebben az áhított rendszerben mindenkinek mindent visszaadnának, amit a

kommunisták elvettek tőlük, a volt kommunisták soha többé nem kerülhetnének a hatalom közelébe, az elmúlt évtizedekben lezajlott összes privatizációt felülvizsgálják, és felelősségre vonják az összes politikai vezetőt, aki ártott az országnak, igazságot szolgáltatnának mindazoknak, akik az elmúlt húsz év veszesei voltak. Erős és nagy államra vágnak, amely irányítja és felügyeli az üzleti élet és a piac működését, gondoskodik arról, hogy igazság és rend legyen az országban, hogy egyesek ne gazdagodhassanak meg túlságosan, mások pedig ne kerüljenek reménytelen helyzetbe, és eléri, hogy csak olyan bankok működhessenek az országban, amelyeknek az állam a többségi tulajdonosa. Ilyen világról álmodik tehát a mai huszonévesek fele.

*Új rendszerváltásra* vágyik a fiatalok azon – „populista, nem antikommunista” – csoportja is, a generáció tagjainak 17 százaléka, amely elégedetlenségének fókuszában, az előzőekkel szemben, nem a letűnt Kádár-rendszer „kommunistái” és más haszonélvezői, hanem a rendszerváltást követően kialakult hatalmi elit áll. Az e véleménymodellel azonosulók kritikája az elmúlt húsz évre korlátozódik. Nem foglalkoztatja őket az újonnan létrejött elit hatalmának eredete, nem „kommunistáznak”, és nem teszik felelőssé a Kádár-rendszert a rendszerváltást követő gazdasági nehézségekért. Nem támogatnák a reprivatizációt, de élesen elutasítják a privatizációnak azt a formáját, ahogyan nálunk az állami tulajdon lebontása az elmúlt két évtizedben lezajlott, és a magántulajdonnal szemben általában is fenntartásokkal viseltetnek. Erős és nagy, gondoskodó, igazságtevő államra vágnak, amely újraosztja az elmúlt húsz évben egyszer már leosztott kártyákat, visszaállamosítja a legnagyobb gyárakat és vállalatokat, visszaszerzi a magyaroknak, ami a magyaroké, felülvizsgálja mindazt, ami a nyolcvanas évek vége óta történt, igazságot szolgáltat a veszteseknek, és felelősségre vonja azokat, akik zsákutcába vezették az országot.

Bár nem támogatja lelkesen, ám lényegesen visszafogottabb a rendszerváltás kritikáját illetően és valamelyest elfogadóbb a kapitalizmussal és a piacgazdasággal szemben a fiatalok azon 17 százaléka, amelynek véleménye a harmadik – „*államkapitalistának*” nevezhető – modellhez illeszkedik. Az ide tartozók véleményalkotását általában bizonytalanság és ambivalencia jellemzi, nem látják feketének és fehérnek a rendszerváltással összefüggő problémákat, a legtöbb vizsgált kérdésben inkább a mérlegelő, „is-is” típusú állásfoglalás jellemzi őket. Miközben számos kritikát fogalmaznak meg a rendszerváltással szemben, másoknál jobban bíznak abban, hogy a rendszerváltás hosszabb távon meg fogja hozni a gyümölcsét, és elutasítják azt az álláspontot, hogy mindaz, ami a nyolcvanas évek óta történt, több kárt okozott, mint hasznot hozott az országnak. Az e véleménymodellel azonosulók többsége is a gondoskodó, erős nagy állam eszményét támogatja, amely igazságot és rendet tesz az országban, irányítja és felügyeli a piacot, és gondoskodik arról, hogy egyesek ne gazdagodjanak meg túlságosan, mások pedig ne szakadjanak le végérvényesen.

A kirajzolódó véleménymodellek közül az általunk „*mérsékelt piacpártinak*” nevezett modellel azonosuló 13 százalék támogatja leginkább, helyesebben utasítja el legkevésbé a piacgazdaságot és a napjainkra kialakult társadalmi-gazdasági viszonyokat. Az ekképpen vélekedők, miközben a lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulást kritikusan szemlélik, nem gondolják, hogy új rendszerváltásra lenne szükség, és nem támogatják „a történelem kerekének visszaforgatására” vonatkozó populista elképzeléseket sem. Nem értenek egyet a már lezajlott privatizációk tömeges felülvizsgálatával, a visszaállamosítással és a külföldi tőke kiszorításával sem. Nem támogatják a politikai felelősségre vonásra vonatkozó elképzeléseket, és nem gondolják azt sem, hogy a mára kialakult rendszer hibái a kommunisták hatalomátmentéséből vagy a számonkérés elmaradásából fakadnának. A fiatalokon belül az e modellben gondolkodók igénylik legkevésbé, hogy a társadalmi és gazdasági élet minden fontos területén az állam játssza a meghatározó szerepet, másoknál elfogadóbbak a magántulajdonnal és

privatizációval szemben.

Kapcsolódó írások:

1. **Vásárhelyi Mária: Szeretjük-e Horthy Miklóst?** Turbucz Dávid, a kiváló Horthy-monográfia szerzője tavasszal saját blogján közvélemény-kutatást...
2. **Vásárhelyi Mária: Trianon-kép a közgondolkodásban** A Trianonnal összefüggő kérdések megítélését Magyarországon a békeszerződés megkötésének pillanatától...
3. **Vásárhelyi Mária: Médiafronton a jövő elkezdődött** Ha a 2010-ben hatalomra kerülő Fidesz-kormány valószínűsíthető médiapolitikáját és az...
4. **Vásárhelyi Mária: A demokratikus intézmények tekintélyvesztése** A demokratikus intézmények presztízsének csökkenése, az irántuk való társadalmi...
5. **Vásárhelyi Mária: "Egy ezredévnyi szenvedés..."** Vásárhelyi Mária "Egy ezredévnyi szenvedés..." Közvélemény-kutatás a magyar történelemről...

Cimkék: **Vásárhelyi Mária**